

Anna Pomierny-Wąsińska

<https://orcid.org/0000-0002-9957-3698>

Wydział Historii

Uniwersytet Warszawski

W cieniu wielkiego jubileuszu. O najnowszej biografistyce Dantego

Przedmiotem tekstu jest omówienie wydanej niedawno w przekładzie na język polski biografii Dantego Alighieri pióra Alessandra Barbera. Pracę przedstawiono na tle innych rysów biograficznych tego twórcy, powstałych w ostatnich latach. W rozważaniach przyjęto perspektywę historyka, nie literaturoznawcy i filologa.

The purpose of the article is to discuss the biography of Dante Alighieri, written by Alessandro Barbero and recently published in Polish translation. The study in question is presented with regard to other recent biographies of Dante Alighieri. The perspective adopted in the text is that of a historian, not a philologist or literary scholar.

Słowa kluczowe: Dante Alighieri, biografistyka, Dante w Polsce, *Boska komedia*

Key words: Dante Alighieri, biography, Dante in Poland, *Divine Comedy*

W 2021 r. obchodzono siedemsetną rocznicę śmierci Dantego Alighieri. Tym razem rok jubileuszowy przypadł na trudny i nieprzewidywalny czas pandemii. Okoliczności w oczywisty sposób odbiły się na planowanych wydarzeniach kulturalnych. We Włoszech Dantego upamiętniły przede wszystkim wystawy muzealne, poświęcone zarówno poecie, jak i jego *Komedii*. Dostęp do tych ekspozycji był

jednak ograniczony, dla obcokrajowców często wręcz niemożliwy. Z kolei przez środowiska naukowe jubileusz zostanie zapamiętany jako pierwszy obchodzony głównie w przestrzeni wirtualnej, zraszający uczestników i słuchaczy z „całego świata”¹. Efekty konferencji i sympozjów zorganizowanych online będą ukazywać się w najbliższym czasie, w formie zbiorowych publikacji, niektóre z nich już trafiły do rąk czytelników².

Jubileusze służą popularyzacji wiedzy o upamiętnianej postaci. W kręgach naukowych są okazją do podjęcia na nowo rozważań na dany temat, podsumowania dotychczas prowadzonych badań oraz przedyskutowania funkcjonujących w literaturze przedmiotu hipotez i interpretacji. Publikacje okolicznościowe i przedsięwzięcia naukowe związane z rocznicami urodzin i śmierci Dantego Alighieri stanowią ważne źródło wiedzy o miejscu poety w kulturze włoskiej ostatnich stuleci³. Opracowania te, naturalnie związane z panującymi w epoce nurtami intelektualnymi i ideologiami, są znakiem swych czasów⁴. Ich współczesne studium pozwala nie tylko na rekonstrukcję rozwoju badań dantologicznych oraz ich szeroko rozumianego kontekstu, ale również wskazanie przedsięwzięć, których podjęcie uznawano na danym etapie za potrzebne dla postępu badań bądź przydatne w popularyzacji twórczości Dantego. Wśród najważniejszych z nich należy wymienić wielkie projekty edycji dzieł Dantego⁵

¹ Spis części ze zorganizowanych przy okazji jubileuszu wydarzeń zob. <https://www.dante.global/it/cultura/promozione-culturale/dante-2021/Dante700> (30 V 2023).

² Wśród publikacji znajdują się m.in. *Dante oltre il centenario. Nuove prospettive per gli studi internazionali*, a cura di G. Ledda, Ravenna 2022; *L'altro Dante. Processi di attualizzazione della Commedia. Atti del Seminario internazionale di studi, 24–25 novembre 2021*, a cura di M. Cimini, Lanciano 2022; *Idee di Dante. Scrittori e critici*, a cura di M. Fiorilla, L. Marozzi, A. Pegoretti, Roma 2022; *Dante, la Liguria e altro. 18 conferenze per il VII centenario della morte di Dante (2 marzo – 19 settembre 2021)*, a cura di F. De Nicola, Sestri Levante 2022; *Dante e le grandi questioni escatologiche. Atti del Convegno internazionale, Roma, Università degli studi di Roma Tre, 25–26 novembre 2021*, a cura di L. Azetta, Milano 2022; *Spazi e relazioni politiche da Roma alle Alpi nei tempi di Dante (1260–1330)*, a cura di E. Faini, P. Terenzi, A. Zorzi, Roma 2023.

³ Mowa tu o trzech rocznicach urodzin i śmierci poety, przypadających kolejno w latach poprzedzających istotne w historii Włoch wydarzenia (1865, 1921 i 1965); bibliografia prac dantologicznych z tego okresu zob. *Bibliografia analitica degli scritti su Dante*, a cura di E. Esposito, Firenze 1990.

⁴ O wpływie ideologii politycznych na lekturę *Komedii* zob. C. Dionisotti, *Varia fortuna di Dante*, Torino 1967.

⁵ Zob. przede wszystkim tzw. *Edizione del Centenario* przygotowaną pod przewodnictwem Michele Barbiego: *Opere di Dante. Testo critico della Società Dantesca*

oraz kompendia wiedzy o twórcy i jego epoce. Do tych ostatnich zalicza się dzieło wielogłosowe – Encyklopedia dantejska, nad którą prace zostały zainicjowane w 1965 r. przy okazji siedemsetletniej rocznicy urodzin poety⁶. Lektura haseł z tego wydawnictwa umożliwia obserwację różnych podejść i strategii badawczych mediewistów (historyków i filologów) pracujących nad rekonstrukcją życiorysu Dantego i dziejów jego twórczości.

Podobne obserwacje poczynić można w odniesieniu do opracowań powstałych przy okazji ostatniego jubileuszu. Tym razem okółorocznicowe dyskusje zdominowały próby odpowiedzi na pytania, które w odniesieniu do twórcy traktowanego długo jako odstającego od realiów swej epoki „prekursora renesansu” wciąż pozostają aktualne. W jakim stopniu życie i twórczość Dantego Alighieri odzwierciedlają realia swych czasów? Jak dalece studia historii społecznej późnego średniowiecza mogą pomóc w lepszym zrozumieniu jego dzieł? Jak rekonstruować życiorys twórcy na podstawie informacji płynących z zachowanych źródeł oraz autobiograficznych wypowiedzi samego Dantego?⁷ Jednym ze sposobów podsumowania ostatniego jubileuszu we Włoszech jest analiza opublikowanych przy tej okazji biografii⁸.

Italiana, a cura di M. Barbi, E. G. Parodi, F. Pellegrini, E. Pistelli, P. Rajna, E. Rostagno, G. Vandelli, Firenze 1921 czy *La Commedia secondo l'antica vulgata*, a cura di G. Petrocchi, Milano 1966–7.

⁶ Zainaugurowana w 1965 r. *Enciclopedia dantesca* objęła ostatecznie pięć tomów oraz dodatek, w którym opublikowano studia poświęcone życiu i poetyce Dantego; wśród nich znalazł się tekst G. Petrocchiego, który później został opublikowany jako osobna praca. Wydawana przez Istituto dell'Enciclopedia Italiana Treccani, encyklopedia ukazywała się w latach 1970–1978; pracom kilkudziesięciu autorów przewodniczył Umberto Bosco.

⁷ Pytania te wybrzmiały w niedawno opublikowanych studiach dantologicznych, które miały wpływ na problematykę badań ostatnich lat; zob. G. Milani, A. Montefusco, „*Prescindendo dai versi di Dante?*” *Un percorso negli studi tra testi, biografia e documenti*, „Reti Medievali Rivista”, 15, 2014, 2, s. 167–188, <http://www.serena.unina.it/index.php/rm/article/view/4863/5452> (30 V 2023); zob. też E. Coccia, S. Piron, *Poésie, sciences et politique. Une génération d'intellectuels italiens (1290–1330)*, „Revue de Synthèse”, 129, 2008, 4, s. 549–86. Szerzej o stanie i zadaniach biografistyki Dantego zob. numer specjalny „Dante Studies”, 136, 2018.

⁸ Wnikliwą recenzję prac opublikował ostatnio włoski badacz zajmujący się od lat problemami biografistyki Dantego: G. Indizio, *Le nuove biografie di Dante (2020–2021)*, „Italianistica”, 51, 2022, 1, s. 139–187. Indizio wyposażył tekst w spis wszystkich drobnych pomyłek autorów oraz hipotez, które jego zdaniem nie znajdują potwierdzenia w zachowanych źródłach. Tekst ten dobrze ilustruje stopień szczegółowości prowadzonych między dantologami dyskusji.

Wśród nich wymienić należy przede wszystkim prace: Dante Alessandra Barbera (Roma–Bari 2020) oraz dzieło dwojga autorów, Elisy Brillii i Giuliana Milaniego, pt. *Vite nuove. Biografia e autobiografia di Dante* (Roma 2021). Odnotować warto również ukazanie się podręcznikowej i najbardziej tradycyjnej w podejściu biografii pt. *Dante Alighieri. Una vita* Paola Pellegriniego (Torino 2021)⁹.

Bezpośrednim powodem niniejszego tekstu stało się polskie wydanie jednej z wyżej wspomnianych biografii. Na początku 2022 r., jako pokłosie wielkiego jubileuszu, nakładem Wydawnictwa Marginesy ukazał się *Dante* Alessandra Barbera, pierwszy od dawna życiorys włoskiego twórcy w języku polskim¹⁰. Przedmiotem tego tekstu jest nie tylko recenzja tej pracy, ale również próba przedstawienia jej na szerszym tle najnowszej biografistyki Dantego oraz przedsięwzięć badawczych podejmowanych w ostatnich dziesięcioleciach. Rozważania te prowadzę z perspektywy historyka, nie zaś literaturoznawcy i filologa.

Na przełomie XX i XXI w. pojawiła się wyraźna potrzeba nowych rekonstrukcji życia Dantego. Włoski kanon biografii twórcy, na który składały się podstawowe prace Nicoli Zingarellego, Michele Barbiego i Giorgia Petrocchiego¹¹, został wzbogacony o nowe ujęcia, do których zaliczyć należy prace Enrica Malata, Emilia Pasquini i Guglielma Gorniego¹². W prawdziwie nowym świetle życiorys Dantego przedstawili Marco Santagata, filolog specjalizujący się w dawnej literaturze tokańskiej i pisarz powieści historycznych, oraz Giorgio Inglese, badacz z Rzymu, w Polsce znany przede wszystkim

⁹ Książka E. Brillii i G. Milaniego z niewielkim wyprzedzeniem wyszła w pierw po francusku: *Dante. Des vies nouvelles*, Paris 2021; przekładu pracy z jęz. francuskiego dokonał F. Buscemi.

¹⁰ Nie odnoszę się tutaj do studiów literaturoznawczych. W przypadku biografii Dantego: na początku lat sześćdziesiątych monografię poświęconą Dantego opublikował Kalikst Morawski (*Dante Alighieri*, Warszawa 1961); w 1965 r., w tłumaczeniu Jadwigi Gałuszki, ukazał się encyklopedyczny, pomnikowy portret poety i jego dzieł, pióra wybitnego włoskiego dantologa, Michele Barbiego, który we Włoszech wydano jeszcze w latach trzydziestych XX w. W 2004 r. opublikowano przekład książki o charakterze popularnym, której poziom merytoryczny i zaproponowane tłumaczenie pozostawiają wiele do życzenia: R. W. B. Lewis, *Dante*, tł. D. Strukowska, Wrocław 2004.

¹¹ N. Zingarelli, *La vita, i tempi e le opere di Dante*, Milano 1931; M. Barbi, *Dante: vita, opere e fortuna, con due saggi su Francesca e Farinata*, Firenze 1933; G. Petrocchi, *Vita di Dante*, Roma–Bari 1983.

¹² E. Malato, *Dante*, Roma 1999; E. Pasquini, *Vita di Dante. I giorni e le opere*, Milano 2006; G. Gorni, *Dante. Storia di un visionario*, Rome–Bari 2008.

jako wydawca dzieł Niccolò Machiavellego¹³. Biografie ukazały się w podobnym czasie, zarysowały jednak zasadniczo odmienne podejścia badawcze: M. Santagata zbudował wywód w dużej mierze na hipotezach; jego książka jest głęboko zanurzoną w realiach epoki opowieścią o losach Dantego, której narrator nie obawia się przedstawić czytelnikowi swoich daleko idących propozycji i interpretacji¹⁴. G. Inglese z kolei skupił się na podkreśleniu tego, jak niewiele wiemy i jak niepewne są nasze hipotezy czynione na podstawie analizy źródeł historycznych i twórczości Dantego¹⁵. Te różne stanowiska biografów oraz ich odmienne ustalenia na nowo zarysowały istotne problemy biografistyki Dantego. Pierwszym z nich jest naturalnie rekonstrukcja życiorysu na podstawie zachowanych źródeł historycznych, drugim wykorzystanie tzw. egodokumentów – informacji pochodzących od samego Dantego, który należy do najbardziej autobiograficznych autorów w dziejach literatury europejskiej¹⁶. Problemy te czynią z prac nad rekonstrukcją życiorysu Dantego istotne laboratorium gatunkowe dla współczesnej biografistyki, jej metod i narzędzi.

W próbie rozwiązania powyżej wymienionych problemów pomogły prowadzone od 2013 r. prace nad poprawionym wydaniem tekstów Dantego, opatrzonego nowym komentarzem naukowym (*Nuova Edizione Commentata delle Opere di Dante*, NECOD, wyd. Salerno)¹⁷. Wydanie dwóch z tomów wchodzących w skład nowej edycji

¹³ M. Santagata, *Dante. Il romanzo della sua vita*, Milano 2012; G. Inglese, *Dante: guida alla Divina Commedia*, Roma 2012; *Vita di Dante. Una biografia possibile*, Roma 2015.

¹⁴ M. Santagata czerpie tutaj sporo z budowania hipotez i stylu biograficznego U. Carpięgo; zob. idem, *La nobiltà di Dante*, vol. 1–2, Firenze 2004; idem, *L'Inferno dei guelfi e i principi del Purgatorio*, Milano 2013. Ciekawą próbę różnic w rekonstrukcjach U. Carpięgo i G. Inglese zaprezentowała N. Chida, *Dante's Life (1302–1310). Showing Divergences between Carpi and Inglese* na łamach portalu *Digital Dante* prowadzonemu przy Columbia University, ed. by T. Barolini, <https://digitaldante.columbia.edu/history/claims-chida/> (30 V 2023).

¹⁵ O problemie rekonstrukcji zob. G. Inglese, *Una biografia impossibile*, „Dante Studies”, 136, 2018, s. 161–166.

¹⁶ Termin egodokumentów na określenie twórczości autobiograficznej wprowadził w połowie XX w. J. Presser; zob. A. Baggerman, R. Dekker, *Jacques Presser, Egodocuments and the Personal Turn in Historiography*, „The European Journal of Life Writing”, 8, 2018, s. 90–110.

¹⁷ *Nuova Edizione Commentata delle Opere di Dante*, vol. 1: *Vita nuova. Rime*, a cura di D. Pirovano, M. Grimaldi, introd. E. Malato, p. 1: *Vita nuova. Le Rime della 'Vita nuova' e altre Rime del tempo della 'Vita nuova'*, Roma 2015; p. 2: *Le Rime della maturità e dell'esilio*, Roma 2019; vol. 2: *Convivio*, a cura di A. Mazzucchi

stanowiło ważną cezurę w badaniach nad życiem włoskiego twórcy. Pierwszym z nich jest nowe wydanie Kodeksu dyplomatycznego Dantego, w którym zebrano poprawione edycje wszystkich dokumentów dotyczących twórcy oraz jego rodziny z lat 1131–1417. Ogromna większość tych tekstów była oczywiście znana już wcześniej¹⁸. Wznowione prace stały się jednak pretekstem do powstania opracowań naukowych i dyskusji nad zrewidowaniem dotychczasowych ustaleń badaczy. Były one prowadzone (tu znak naszych czasów) w ramach projektu zbiorowego prowadzonego przez historyka Guliana Milaniego i filologa Antonia Montefusca. Wyniki tych prac zostały opublikowane na łamach czasopisma „Reti Medievali Rivista” w 2014 i 2017 r.¹⁹ Teksty są dowodem wykorzystania w badaniach nad życiem Dantego znacznie poszerzonego kwestionariusza badawczego – narzędzi i metod wypracowanych nie tylko przez historyków

---

(w przygotowaniu); vol. 3: *De vulgari eloquentia*, a cura di E. Fenzi, L. Formisano, F. Montuori, Roma 2021; vol. 4: *Monarchia*, a cura di P. Chiesa, A. Tabarroni, D. Ellero, Roma 2013; vol. 5: *Epistole, Ecloge, Questio de aqua et terra*, a cura di M. Baglio, L. Azzetta, M. Petoletti, M. Rinaldi, introd. A. Mazzucchi, Rzym 2016; vol. 6: *La Divina Commedia*, a cura di E. Malato, p. 1: *Inferno*, Roma 2021, 2023; w przygotowaniu: p. 2: *Purgatorio*, p. 3: *Paradiso*, p. 4: *Nota sul testo, Rimario; Disegno e Dizionario della 'Divina Commedia'*; vol. 7: *Opere di dubbia attribuzione e altri documenti danteschi*, p. 1: *Il Fiore e il Detto d'Amore*, a cura di L. Formisano, Roma 2012; p. 2: *Opere già attribuite a Dante e altri documenti danteschi*, a cura di P. Mastandrea, M. Rinaldi, F. Ruggiero, L. Spinazzè, Roma 2021; p. 3: *Codice diplomatico dantesco*, a cura di T. De Robertis, G. Milani, L. Regnicoli, S. Zamponi, Roma 2016; p. 4: *Le Vite di Dante dal XIV al XVI secolo. Iconografia dantesca*, a cura di M. Berté, M. Fiorilla, S. Chiodo, I. Valente, Roma 2017; vol. 8: *Indici generali* (w przyg.). O potrzebach i projektach nowego wydania zob. E. Malato, *Per una nuova edizione commentata delle Opere di Dante*, „Rivista di studi danteschi”, 4, 2004, s. 3–160. Ukończenie prac nad wydaniem było planowane właśnie na jubileuszowy rok 2021. Niektóre z tomów ukazały się równocześnie z wyżej wymienionymi biografiami i nie były dostępne ich autorom.

¹⁸ *Codice diplomatico dantesco*, a cura di R. Piattoli, Firenze 1940; R. Piattoli, *Codice Diplomatico Dantesco: AGGIUNTE*, „Archivio Storico Italiano”, 127, 1969, 1, s. 3–69; 2, s. 71–108. O różnicach między edycjami zob. T. De Robertis, *Antico e nuovo "Codice Diplomatico dantesco"*, w: *Dante fra il settecentocinquantesimo della nascita (2015) e il settecentenario della morte (2021)*, a cura di E. Malato, A. Mazzucchi, Roma 2016, s. 153–169.

¹⁹ *Dante attraverso i documenti*, vol. 1: *Famiglia e patrimonio (secolo XII–1300 circa)*, a cura di G. Milani, A. Montefusco, „Reti Medievali Rivista”, 15, 2014, 2; vol. 2: *Presupposti e contesti dell'impegno politico a Firenze (1295–1302)*, a cura di G. Milani, A. Montefusco, „Reti Medievali Rivista”, 18, 2017, 1.

kultury politycznej, ale szerzej: historii społecznej, prawa i gospodarki. Ich lektura pozwoliła najnowszym biografom na znacznie silniejszą kontekstualizację życia i działalności Dantego, do czego przyjdzie tu jeszcze powrócić.

Drugie przedsięwzięcie w ramach projektu NECOD, które warto jest tutaj odnotowania, to nowe wydanie najstarszych życiorysów Alighieriego. Ocena ich wartości oraz stosunek do przedstawionych w nich informacji to jedno z największych wyzwań i niebezpieczeństw czyhających na biografów Dantego. Przypomnijmy, że teksty te zaczęły powstawać niedługo po jego śmierci, a wśród pierwszych życiopisów poety znaleźli się Giovanni Villani, Giovanni Boccaccio czy Leonardo Bruni. Kanon tych tekstów niedawno przedstawił i omówił Giuseppe Indizio²⁰. Przygotowana przez Monikę Berté i Maurizio Fiorillę edycja żywotów powstałych od XIV do końca XVII w. ukazała się już w 2017 r. Formułując swoje uwagi oraz stanowiska w odniesieniu do najdawniejszych życiorysów Dantego, autorzy najnowszych biografii odwoływali się do tego wydania, na podstawie towarzyszącego mu aparatu oceniali również warsztat dawnych życiopisów.

Dante A. Barbera ukazał się na początku jubileuszu, jeszcze w 2020 r., jako książka zapowiadana i wyczekiwana. Autor jest mediewistą, uczniem Giovanniego Tabacca, jednego z najwybitniejszych i najważniejszych mediewistów włoskich drugiej połowy XX w., wykłada na Uniwersytecie w Turynie. A. Barbero specjalizuje się w historii militarnej i społecznej, w mniejszym stopniu historii politycznej. Dla charakteru omawianej książki istotne jest to, że od lat prowadzi działalność popularyzatorską, należy do najbardziej rozpoznawalnych historyków we współczesnych Włoszech²¹. Jego wykłady przyciągają setki słuchaczy, a nagrania z wystąpień publicznych biją rekordy „odsłuchań” i wyświetleń. Historyk ma też wierne grono fanów pośród młodych fascynatów historii. I choć z pewnością do bardziej przystępnych i tradycyjnych ujęć biograficznych należy wydana niemal w tym

²⁰ G. Indizio, *Dante secondo i suoi antichi (e moderni) biografi. Saggio per un nuovo canone dantesco*, „Studi danteschi”, 70, 2005, s. 238–294, przedruk w: idem, *Problemi di biografia dantesca*, Ravenna 2013, s. 127–172. Jeden z najstarszych życiorysów Dantego przełożył i opublikował na łamach OiRwP Włodzimierz Olszaniec; zob. idem, *Żywoty Dantego i Petrarcki Leonardo Bruniego*, OiRwP, 49, 2005, s. 209–224.

²¹ To pierwsza książka autora przetłumaczona na język polski, jego nieznaną w Polsce sylwetkę opisała Zofia Anuszkiewicz; zob. <https://lente-magazyn.com/alessandro-barbero-boccaccio-dzisiejszej-pandemii/> (30 V 2023).

samym czasie przez wydawnictwo Einaudi praca pióra P. Pellegriniego, to książka A. Barbera będzie w najbliższych latach z pewnością najczęściej czytana biografią Alighieriego, nie tylko we Włoszech²².

Książkę otwiera studium bitwy między wojskami sprzymierzonymi gwelfickiej Florencji i gibeliniego Arezzo, która rozegrała się na równinie Campaldino 11 czerwca 1289 r. (rozdz. „Dzień Świętego Barnaby”). Opowieść biograficzną rozpoczyna więc nie studium dziejów rodziny bądź informacje o dzieciństwie poety, lecz szkic poświęcony bitwie, która miała zadecydować o hegemonii gwelfów florenckich w Toskanii. Nad tym wyborem Autora warto się pochylić, zdradza on bowiem charakter całej książki. A. Barbero opisuje wymarsz, typ i liczebność oddziałów w celu omówienia hierarchii społecznej, znajdującej swe odzwierciedlenie w strukturach wojska. Obraz ten służy postawieniu pytania zasadniczego dla rekonstrukcji życiorysu Alighieriego: jaka była pozycja społeczna Dantego i jego rodziny? Co o niej wiemy i dzięki jakim źródłom możemy ją rekonstruować? (s. 18) Co o niej pisze sam Dante? Jak rozumie pojęcie szlachectwa i w jaki sposób przedstawia swoje aspiracje społeczne? (s. 23–34). Postawienie tych pytań w rozdziałach otwierających książkę dobrze odzwierciedla charakter tej pracy: to przede wszystkim studium historyczne, w którym Dante zostaje ukazany jako przedstawiciel swojej epoki, a nie twórca jednego z największych poematów w historii literatury europejskiej. Wadą tego podejścia jest jednak niemal całkowita rezygnacja z wykładu dotyczącego twórczości Alighieriego. Ta ostatnia jest tu niemal nieobecna. Historyk odwołuje się do niej tylko wówczas, gdy na podstawie zawartych w niej informacji może postawić hipotezy odnoszące się do wydarzeń z życia Dantego. Włoski czytelnik nie odczuje dotkliwie tego braku. Wręcz przeciwnie, przyzwyczajony do obowiązkowych lektur i interpretacji twórczości Dantego, wyposażony w dostępną, bogatą literaturę przedmiotu, z zainteresowaniem przystąpi do lektury książki o Alighierim jako postaci historycznej, uzależnionej od uwarunkowań społeczno-ekonomicznych i politycznych swej epoki. Wydaje się, że A. Barbero dokonał tego wyboru świadomie, i warto dodać, że do przeprowadzenia podobnego projektu

---

²² Prawa do publikacji przekładu pracy zostały sprzedane wydawnictwom w: Wielkiej Brytanii (wyd. Profile), Stanach Zjednoczonych (Pegasus Books), Francji (Flammarion), Hiszpanii (Acantilado), Brazylii (Companhia das Letras), Turcji (Kronik), Portugalii (Quetzal), Holandii (Athenaeum), Chinach (Phoenix-Power Cultural Dev.), Rosji (Ast) i Japonii (Aki Shobo).

biograficznego miał warunki doskonałe z uwagi na niedawno prowadzone badania poświęcone źródłom wspominającym o Dantem i jego rodzinie. Z pewnością też jego ujęcie byłoby inne, gdyby nie wybrzmiało kilka lat wcześniej różnice między stanowiskami M. Santagaty i G. Inglesego.

Polski czytelnik, nieobeznany dobrze z twórczością Alighieriego, podstawowymi problemami dotyczącymi jego dzieł, niezający ich datacji oraz trudnej materii związanej z autoprezentacją Dantego, czytając książkę A. Barbera może się jednak poczuć zagubiony. Nie pomaga gąszcz informacji dotyczących nieoczywistego świata pełnego interesów rodowych i politycznych zawiłości stronnictw. Z uwagi na tę różnicę profilu odbiorcy warto, by wybrzmiało tu pytanie, czy wybór, którego dokonało Wydawnictwo Marginesy, po części uwarunkowany zapewne sławą A. Barbera we Włoszech, jest rzeczywiście słuszny. Być może bardziej uzasadnione byłoby wydanie przekładu pracy M. Santagaty, badacza w Polsce znanego nie tylko wśród filologów, ale również fanów powieści historycznych²³. Choć praca w wielu miejscach jest dyskusyjna, pełna trudnych do sprawdzenia hipotez, to zdaje się, że polski czytelnik, znający słabiej twórczość Dantego, wyniósłby z jej lektury więcej korzyści.

Niemniej, z punktu widzenia badacza historii późnośredniowiecznej Italii, ukazanie się książki A. Barbera w języku polskim, dodatkowo w dobrym przekładzie Krzysztofa Żaboklickiego²⁴, ocenić należy jako pożyteczne i przydatne. Historyk posługuje się dobrym warszatem – metody typowej dla tradycji mikrohistorii używa sprawnie i równocześnie z narzędziami charakterystycznymi dla badań historii społecznej, politycznej, a nawet gospodarczej. W tekście głównym Autor rzadko pozwala sobie na dyskusję ze współczesnymi biografami Dantego, niejednokrotnie tłumaczy jednak swoje wybory

²³ Zob. np. M. Santagata, *Mistrz błądych świętych*, tł. A. Pawłowska-Zampino, Warszawa 2008.

²⁴ Na s. 67 wkraść się drobny błąd – zamiast Giovanniego Villanigo powinien być wspomniany Filippo Villani. Tłumacz w wielu przypadkach zdecydował się na pozostawienie w nawiasach pojęć włoskich, co przy specjalistycznej lekturze jest pomocne. Pewne niezrozumienie budzi posłużenie się terminem „gonfalonier praw” na oddanie wł. *gonfaloniere di giustizia*, wobec funkcjonującego w polskiej literaturze przedmiotu terminu „chorąży sprawiedliwości” (s. 121). Dla porównania, brytyjski wydawca przekładu książki Barbera, Profile Books, zdecydował się na stworzenie pomocnego słownika terminów; zob. A. Barbero, *Dante*, tł. A. Cameron, London 2021, s. VII.

w odniesieniu do źródeł z epoki, wymienionych już wyżej życiorysów Dantego pióra Boccaccia i Bruniego. Przestrzenią do dyskusji ze współczesnymi badaczami są obszerne przypisy, w które została wyposażona praca. Tutaj A. Barbero niejednokrotnie nie zgadza się z poprzednikami bądź drobiazgowo poprawia ich ustalenia i obliczenia, wyjaśnia swoje wątpliwości, co dowodzi, że praca nad książką nie była jedynie odtwórczą kompilacją ustaleń funkcjonujących w literaturze przedmiotu. Niestety polski wydawca zrezygnował z trudu przygotowania indeksu nazw, który znajdował się we włoskim wydaniu pracy, a polskiemu czytelnikowi pomógłby w nawigacji po świecie Dantego.

Każdy z dwudziestu jeden rozdziałów – napisanych w rygorze podobnej długości – stanowi opracowanie innego tematu bądź okresu z życia Alighieriego. Zachowany został porządek chronologiczny z drobnymi odstępstwami w pierwszych rozdziałach, w których wykład podporządkowany jest nowoczesnemu kwestionariuszowi badań społeczeństwa miejskiego. Widać tu wyraźny wkład nie tylko najnowszych badań poświęconych Dantemu i jego rodzinie, ale i tradycji typowych dla historiografii ostatnich dziesięcioleci. Wymienić należy: pogłębione badania prozopograficzne, tożsamość jednostki i rodu, kształtowanie pamięci rodzinnej, mechanizmy powstawania tożsamości wspólnotowej, konflikty w społeczeństwach miejskich, mobilność społeczną, wreszcie rodzinne przedsięwzięcia i działalność ekonomiczną. Opracowując te zagadnienia w odniesieniu do postaci Dantego, jego rodziny i środowiska (przyjaciół, współpracowników, sprzymierzeńców), A. Barbero szczegółowo omawia używane źródła. W tym upatruję, choć to osąd historyka, największych zalet tej pracy – pozwala ona na obserwację sposobów odczytania i wykorzystania źródeł typowych dla włoskich społeczeństw miejskich z epoki pełnego średniowiecza. Ogromnie ciekawe są rozdziały poświęcone małżeństwu Dantego oraz temu, co wydarzyło się z jego żoną i dziećmi po wygnaniu Florentczyka z rodzinnego miasta (ważną rolę odegrały tu m.in. niedawne ustalenia Isabel Chabot)²⁵. W konsekwencji tego, że to źródła historyczne, a nie twórczość Dantego decydują w tej książce o poruszanych materiałach, temat Beatrice odgrywa tutaj rolę niemal drugorzędną, wątek małżonki poety opisany zaś został szczegółowo i w kategoriach społeczno-prawnych.

²⁵ Rozdziały: „Tajemnicze małżeństwo” (s. 99–106), „Rodzina wygnańca” (s. 163–171); zob. ustalenia I. Chabot, *Il matrimonio di Dante*, w: *Dante attraverso i documenti*, vol. 1, s. 271–302.

Książka wyraźnie dzieli się na dwie części, choć podział ten nie znajduje odzwierciedlenia w formalnej strukturze książki (zob. spis treści). Pierwsza część, tzw. okres florencki, do początków XIV w., obejmuje czasy przed wygnaniem z miasta w 1302 r. (rozdz. 1–12). To okres stosunkowo dobrze udokumentowany przez różnego typu florenckie źródła dotyczące aktywności na różnych polach zarówno Dantego, jak i jego rodziny. Towarzyszą mu dwa rozdziały poświęcone losom rodziny i skonfiskowanych dóbr – to znów ciekawe studium historyczne, które czytelnikowi pozwala zapoznać się ze zbiorem mniej oczywistych źródeł, w tym np. rejestrów nieruchomości (rozdz. 13–14). Drugą część książki, choć niewyróżnioną w spisie treści, stanowi okres tułaczki Dantego, zakończonej śmiercią w Rawennie (rozdz. 14–21). Część ta wyraźnie różni się od pierwszej, biografowi brakuje tu materiałów, które wcześniej pozwoliły na brawurowy opis. Chciałoby się rzec, nawiązując do pierwszych wersji *Komedii*, że w połowie pracy biograf znajduje się w „ciemnym lesie” (*selva oscura*). To jednak nie gąszcz informacji, lecz las możliwych interpretacji i hipotez, w których wiele zależy od indywidualnego zaufania badacza do życiopisów z epoki bądź własnych intuicji. Wielokrotnie na pomoc przychodzi Autorowi Leonardo Bruni. Warto tu bowiem odnotować, że to ustalenia tego ostatniego, florenckiego humanisty i kanclerza mającego dostęp do dokumentów państwowych i nieznanych nam dzisiaj źródeł dotyczących Dantego, budzą w Autorze największe zaufania, nawet jeśli bywają trudne do weryfikacji. W tej części tekstu Badacz śmieje się też, i z oczywistych względów (to z tego okresu pochodzi znacząca większość dzieł twórcy), odwołuje się do twórczości Dantego jako do źródeł informacji. Trzeba tu jednak wyraźnie powtórzyć, że dla czytelnika nieznanego dobrze kontekstu powstawania tych tekstów i ich datacji podobne odniesienia często mogą okazać się niezrozumiałe. Szczególnie w obliczu kontekstu historycznego – panujących na Półwyspie Apenińskim w tym czasie zależności politycznych oraz działalności władców (*signori*) poszczególnych miast-państw. Lektura drugiej części pracy stanowi więc wyzwanie, warte jednak podjęcia – tłumaczy bowiem trudności w ocenie poglądów Dantego oraz rekonstrukcji zajmowanego przez niego stanowiska w sprawach politycznych. W pewnej mierze omawia również trudy związane z prowadzeniem życia na wygnaniu, choć tutaj Autor mógł posłużyć się szerszym porównaniem, dla lepszego zobrazowania warunków życia wygnańca poza rodzinnym miastem. Warto przystąpić do lektury

tych rozdziałów z wyposażeniem w inne opracowania: podręczniki włoskiej historii oraz przewodniki po twórczości Dantego²⁶.

Na zupełnie inny sposób oddania naszej wiedzy o życiu Dantego zdecydowali się autorzy drugiej ważnej biografii, która ukazała się przy okazji ostatniego jubileuszu niemal równocześnie w języku francuskim i włoskim. Jej autorami są Elisa Brilli i Giuliano Milani, którzy od przeszło dekady dyskutują o metodzie biograficznej²⁷. Omawiając książkę A. Barbera, warto tutaj krótko i na zakończenie wspomnieć o tym drugim ujęciu – skonfrontowanie najważniejszych cech dwóch pozycji pozwala pokazać różnorodność najnowszych ujęć biograficznych.

Elisa Brilli to literaturoznawczyni, która od ponad dekady zajmuje się badaniami dantologicznymi, obecnie pracuje na Uniwersytecie w Toronto. Z kolei Giuliano Milani jest historykiem epoki komunalnej we Włoszech, o szerokich zainteresowaniach badawczych (historia polityczna i społeczna, ikonografia, studia dantologiczne); od kilku lat jest związany z paryskim Uniwersytetem Gustave’a Eiffla. Ich wspólna praca, zatytułowana *Vite nuove. Biografia e autobiografia di Dante*, jest więc efektem współpracy specjalistów o różnym typie warsztatu i formacji. Tytuł pracy jest odwołaniem do tytułu autobiograficznego tekstu Dantego, *Vita nuova*²⁸. Głównym założeniem pracy jest swoisty dwugłos (stąd *Vite nuove*) – historyka opisującego żywot Alighieriego na podstawie posiadanych źródeł historycznych oraz literaturoznawcy analizującego auto-opowieść twórcy i opierającego się na pozostawionych przez niego informacjach. Wszystkie omawiane przez Badaczy źródła są analizowane *iuxta propria principia*. Celem Autorów jest więc niemieszanie ich porządków, podkreślenie świadomości

²⁶ Godnymi polecenia są stosunkowo niedawne prace zbiorowe: *The Cambridge Companion to Dante*, ed. by R. Jacoff, Cambridge 2007; *Dante in Context*, ed. by Z. G. Barański, L. Pertile, Cambridge 2015.

²⁷ Projekty dot. Dantego prowadzone przez G. Milaniego zob. wyżej; E. Brilli jest m.in. autorką: *Dante’s Biographies and Historical Studies. An “Ouverture”*, „Dante Studies”, 136, 2018, s. 133–142 (była również redaktorką tego tomu); *Dante e la storia: gli studi storici nelle „Letture Classensi”*, w: *Cinquant’anni di letture classensi. Lingua, storia e modernità di Dante*, a cura di G. Ledda, Ravenna 2021, s. 69–88; *Dante’s Self-Commentary and the Call for Interpretation*, „Glossator”, 12, 2022, s. 115–132; *Dante, Firenze e l’esilio*, w: *Dante*, a cura di R. Rea, J. Steinberg, Roma 2020, s. 199–218 oraz monografii *Firenze e il profeta. Dante fra teologia e politica*, Roma 2012.

²⁸ Najnowszy przekład na j. polski: *Życie nowe*, tł. A. Siekierski, oprac. A. Pifko, red. W. Walecki, Kraków 2017.

metodologicznej w pracy z różnymi typami tekstów i zarazem uwydatnienie niejednoznaczności, które są wynikiem tej analizy. W ich mniemaniu, w miejsce typowej biograficznej kombinatoryki warto jest zastosować metodę porównawczą i ten właśnie cel stawiają sobie w swojej pracy. Warto tutaj przypomnieć, że ze wszystkich prac historiograficznych to najczęściej biografie pozbawione są wstępów metodologicznych omawiających zastosowane przez autorów metody i stanowiska badawcze. E. Brill i G. Milani chcą zerwać z tą tradycją, uczynić z biografii równorzędny gatunek współczesnego pisarstwa historycznego, u którego podstaw leży z jednej strony rzetelna krytyka źródła, z drugiej zaś świadomość korzystania z „egoprzekazu”²⁹. To swoiste credo Badaczy znajduje odzwierciedlenie w skomplikowanej strukturze książki. Praca, przygotowana jako pełnowartościowe opracowanie naukowe, została podzielona na kilka części, podporządkowanych kolejnym etapom życia Dantego, wyróżnionych zresztą przez niego samego w *Convivio* (*Biesiada*). Każdą z tych części poprzedza interludium, wskazujące na źródła, których znajomość jest kluczowa dla naszej wiedzy o danym okresie życia Dantego. Wykład podzielony jest zawsze na dwie części – „Historię” (*La storia*) i „Opowieść” (*Il racconto*). Pracę rozpoczyna obszerny „Prolog”, w którym omówiono informacje o przodkach Dantego, kończy zaś „Epilog”, poświęcony „życiu pośmiertnemu” Dantego. W przeciwieństwo do pracy A. Barbera, urywającej się wraz z datą śmierci Alighieriego, w książce E. Brill i G. Milaniego znajduje się więc szkic, którego celem jest ukazanie postaci, jaką dla wspólnoty czytelników i komentatorów stał się twórca *Komedii*.

Podsumowując, *Vite nuove* to projekt nowatorski, nie tylko ważny wkład we współczesną dantologię, ale również książka istotna dla biografistyki jako gatunku historiograficznego. Na grunt średniowiecznej historiografii przenosi zdobycze tzw. *personal turn*. Autorzy oddają głos twórcy i nie obawiają się opisanego ryzyka takiego zabiegu³⁰.

²⁹ E. Brill, G. Milani, *Vite nuove. Biografia e autobiografia di Dante*, Roma 2021, s. 14; o podejściu badaczy i ich pracy nad książką zob. też *Antonio Sotgiu e Gaia Tomazzoli intervistano Elisa Brill e Giuliano Milani intorno al loro libro "Dante. Les vies Nouvelles"*, Paris, Fayard, 2021 / *"Vite nuove. Biografia e autobiografia di Dante"*, Roma, Carocci, 2021, „Revue des études dantesques”, 6, 2022, s. 213–221.

³⁰ Zob. w szczególności rozdziały: „I rischi della micronologia”, „La testualizzazione di sé”, „L’eccezione autobiografica”, „Gli altri ingredienti del laboratorio autobiografico”, w: E. Brill, G. Milani, *Vite nuove*, s. 168–181.

Tym samym ich studium jest nie tylko rekonstrukcją żywota sprzed siedmuset lat (jak w przypadku biografii A. Barbera), ale i wyrafinowanym studium autokreacji. Postać Dantego Alighieri jest jedną z najdawniejszych, która pozwala na tego rodzaju eksperyment.

Bibliografia

- Baggerman A., Dekker R., *Jacques Presser, Egodocuments and the Personal Turn in Historiography*, „The European Journal of Life Writing”, 8, 2018, s. 90–110
- Barbi M., *Dante: vita, opere e fortuna, con due saggi su Francesca e Farinata*, Firenze 1933
- Bibliografia analitica degli scritti su Dante*, a cura di S. Esposito, Firenze 1990
- Brilli E., *Dante e la storia: gli studi storici nelle „Letture Classensi”*, w: *Cinquant'anni di letture classensi. Lingua, storia e modernità di Dante*, a cura di G. Ledda, Ravenna 2021, s. 69–88
- Brilli E., *Dante, Firenze e l'esilio*, w: *Dante*, a cura di R. Rea, J. Steinberg, Roma 2020, s. 199–218
- Brilli E., *Dante's Biographies and Historical Studies. An „Ouverture”*, „Dante Studies”, 136, 2018, s. 133–142
- Brilli E., *Dante's Self-Commentary and the Call for Interpretation*, „Glossator”, 12, 2022, s. 115–132
- Brilli E., *Firenze e il profeta. Dante fra teologia e politica*, Roma 2012
- The Cambridge Companion to Dante*, ed. by R. Jacoff, Cambridge 2007
- Carpi U., *L'Inferno dei guelfi e i principi del Purgatorio*, Milano 2013
- Carpi U., *La nobiltà di Dante*, vol. 1–2, Firenze 2004
- Chida N., *Dante's Life (1302–1310). Showing Divergences between Carpi and Inglese*, „Digital Dante”, ed. by T. Barolini, <https://digitaldante.columbia.edu/history/claims-chida/> (30 V 2023)
- Coccia E., Piron S., *Poésie, sciences et politique. Une génération d'intellectuels italiens (1290–1330)*, „Revue de Synthèse”, 129, 2008, 4, s. 549–86
- Dante attraverso i documenti, vol. 1: Famiglia e patrimonio (secolo XII–1300 circa)*, a cura di G. Milani, A. Montefusco, „Reti Medievali Rivista”, 15, 2014, 2; vol. 2: *Presupposti e contesti dell'impegno politico a Firenze (1295–1302)*, a cura di G. Milani, A. Montefusco, „Reti Medievali Rivista”, 18, 2017, 1
- Dante in Context*, ed. by Z. G. Barański, L. Pertile, Cambridge 2015
- De Robertis T., *Antico e nuovo “Codice Diplomatico dantesco”*, w: *Dante fra il settecentocinquantesimo della nascita (2015) e il settecentenario della morte (2021)*, a cura di E. Malato, A. Mazzucchi, Roma 2016, s. 153–169
- Dionisotti C., *Varia fortuna di Dante*, Torino 1967

- Gorni G., *Dante. Storia di un visionario*, Rome–Bari 2008
- Indizio G., *Dante secondo i suoi antichi (e moderni) biograf.* *Saggio per un nuovo canone dantesco*, „Studi danteschi”, 70, 2005, s. 238–294
- Indizio G., *Le nuove biografie di Dante (2020–2021)*, „Italianistica”, 51, 2022, 1, s. 139–187
- Indizio G., *Problemi di biografia dantesca*, Ravenna 2013
- Inglese G., *Una biografia impossibile*, „Dante Studies”, 136, 2018, s. 161–166
- Inglese G., *Dante: guida alla Divina Commedia*, Roma 2012
- Inglese G., *Vita di Dante. Una biografia possibile*, Roma 2015
- Lewis R. W. B., *Dante*, tl. D. Strukowska, Wrocław 2004
- Malato E., *Dante*, Roma 1999
- Malato E., *Per una nuova edizione commentata delle Opere di Dante*, „Rivista di studi danteschi”, 4, 2004, s. 3–160
- Milani G., Montefusco A., „*Prescindendo dai versi di Dante? Un percorso negli studi tra testi, biografia e documenti*”, „Reti Medievali Rivista”, 15, 2014, 2, s. 167–188
- Olszaniec W., *Żywoty Dantego i Petrarki Leonardo Bruniego*, OiRwP, 49, 2005, s. 209–224
- Pasquini E., *Vita di Dante. I giorni e le opere*, Milano 2006
- Petrocchi G., *Vita di Dante*, Roma–Bari 1983
- Santagata M., *Dante. Il romanzo della sua vita*, Milano 2012
- Spazi e relazioni politiche da Roma alle Alpi nei tempi di Dante (1260–1330)*, a cura di E. Faini, P. Terenzi, A. Zorzi, Roma 2023
- Zingarelli N., *La vita, i tempi e le opere di Dante*, Milano 1931

In the Shadow of the Great Jubilee. On the Recent Biographies of Dante

The article discusses the biography of Dante Alighieri by Alessandro Barbero, recently published in Polish translation. The text opens with a brief introduction on the nature of celebrating the seven-hundredth anniversary of the Italian author's death (2021). This is followed by a presentation of the most critical projects and achievements of recent decades of Dante studies, which influenced how Alessandro Barbero portrayed the figure of Dante and the research attitude he adopted – the analysis of which is the primary purpose of this review article. The concluding remarks relate the biography under discussion to another work written by Giuliano Milani and Elisa Brilli (*Vite nuove*) on the occasion of the anniversary. In these reflections, a historian's perspective, not a literary scholar or philologist, has been adopted, and mainly Italian literature on the subject has been considered. I have also tried to preserve the point of view of the Polish reader.

Anna Pomierny-Wąsińska pracuje w Zakładzie Historii Średniowiecznej na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Specjalizuje się w historii i kulturze miast późnośredniowiecznej Europy, w tym przede wszystkim miast północnowłoskich.

Anna Pomierny-Wąsińska works at the Department of Medieval History at the Faculty of History at the University of Warsaw. She specialises in the history and culture of cities of late medieval Europe, primarily the cities of northern Italy.

E-mail: a.pomierny-wasinska@uw.edu.pl